

сторони, городское пространство уплотнялось, благодаря интенсивному использованию островной части территории Луцка, а с другой – расширялось за счёт застройки и присоединения пригородов. На эволюцию городского пространства существенно влияли губительные пожары. Конфессиональная политика государства привела к упадку многих римско-католических сакральных строений. На пространственной структуре Луцка отобразилось расквартирование на окраинах города и в близлежащих селах значительного количества войска. В первой половине XIX в. Луцк демонстрировал модель пространственной организации, характерную для жителей небольшого городского поселения.

Ключевые слова: Волинская губерния, Луцк, пространственная структура, городская застройка, план города.

Karlina Oksana. The Spatial Structure of Lutsk late XVIII – Mid XIX Century. We consider the spatial structure of Lutsk late XVIII – mid XIX century. It includes the types and functions of the building, transport network, etc. settling characteristics. In the Russian Empire for a long time Luck got humble status of the district center in south-western outskirts of the state, which could not affect its development. By the end of 1860 the city developed without the use of a predefined plan according to the relief features, so its buildings characterized chaotic and disordering. On the one hand, compressed urban space through intensive use of the island territory of Lutsk, on the other hand, expanded by building and joining suburban settlements. In the evolution of urban space appear much destructive fire. Confessional state policy has led to the decline of many Roman Catholic sacred buildings. In the spatial structure of Lutsk affect the cantonment around the city a significant number of troops. In the first half of the XIX century. Luck demonstrated a model of spatial organization characteristic of the residents of small urban settlements.

Key words: Volyn province, Luck, spatial structure, urban development, plan of the city.

Стаття надійшла до редколегії
08.12.2016 р.

УДК 271.22(477.82)-725-428(091)

Андрій Боярчук

Служба волинських православних священників в органах єпархіального управління та виконання ними архієрейських доручень (перша половина XIX ст.)

У статті на основі мікростатистичного аналізу клірових відомостей показано задіяність волинських єреїв у роботі єпархіального управлінського апарату та виконання ними архієрейських доручень у першій половині XIX ст. Схарактеризовано устрій органів управління Православної церкви на Волині у визначений період.

Ключові слова: Волинська єпархія, клірові відомості, духовна консисторія, духовне правління, благочиння.

Постановка наукової проблеми та її значення. Дослідження специфіки розвитку волинського православного духовенства – це також пошук відповідей на питання, пов'язані із церковно-політичною еволюцією суспільства. Наприкінці XVIII ст. з відновленням церковно-адміністративної структури Православної церкви на Волині виникла потреба у священниках, які б служили в органах єпархіального правління та виконували доручення єрархів. Важливо з'ясувати активність волинських єреїв у функціонуванні органів церковної влади у першій половині XIX ст.

Аналіз досліджень цієї проблеми. Історіографічний доробок досліджуваної теми не відрізняється багатством. Так, лише Інна Шугальова окреслила устрій органів управління Православної церкви в Україні наприкінці XVIII–першій половині XIX ст. [15]. Василь Дудар показав особливості роботи ченців Почаївської Успенської лаври у Волинській духовній консисторії та депутатську діяльність лаврських представників у повітових судах в XIX ст. [9].

Мета статті – на основі мікростатистичного аналізу клірових відомостей прослідкувати задіяність волинських єреїв у роботі єпархіального управлінського апарату та виконання ними архієрейських доручень.

Виклад основного матеріалу та обґрунтування отриманих результатів дослідження. У 1795 р. відкрито Волинську духовну консисторію – орган єпархіального управління при вікарному єпископі Житомирському Варлааму Шишацькому, котрий здійснював нагляд за будівництвом нових храмів та реконструкцією старих, контролював ведення церковної документації, розглядав суперечки між світськими й духовними особами. Водночас усі духовні консисторії Російської імперії у своїй діяльності керувалися «Духовним регламентом», затвердженим 1721 р. імператором Петром I, постановами Святейшого Синоду й світськими статутами [3, с. 222].

У 1841 р. затверджено новий «Статут духовних консисторій», у якому зазначено, що консисторія – це орган церковної влади, де через безпосереднє керівництво єпархіального архієрея здійснюються управління й духовний суд у єпархії. У документі чітко окреслено функції консисторії: захист і поширення православної віри, спостереження за порядком богослужіння в церквах, контроль за діяльністю духовенства, благоустроєм і утриманням храмів, архієрейського, церковного та монастирського господарства, видача й нагляд за веденням церковної документації, здійснення єпархіального суду для духовенства та мирян, розгляд справ про перехід осіб нехристиянського віросповідання на православ'я й сімейно-шлюбних справ [3, с. 222–257].

Консисторія поділялася на присутствіє (до нього входили лише представники вищого духовенства – архімандрити, ігумени, ієромонахи, протоєреї, яких за пропозицією єпархіального архієрея призначав Синод) і канцелярію в складі секретаря, столоначальника, скарбника та регістратора. Членами консисторії могли бути й священники, котрі «заслужували найбільше довіри своєю освіченістю та зразковою поведінкою» [1, с. 127, 131]. Консисторська канцелярія підпорядковувалася як Святейшому Синоду, що призначав секретаря (світського чиновника, який був головною особою в канцелярії, та звітувався перед обер-прокурором Синоду), так і архієрею, котрий затверджував решту її членів. Працювали консисторські працівники п'ять днів на тиждень. Вхідну документацію приймав регістратор, далі вона потрапляла до столоначальника, який віддавав її на розгляд присутствія. Робочі матеріали предметно розподілялися «по столах»; цей процес контролював секретар. Виконання розпоряджень консисторії здійснювалося через духовні правління, благочинних, настоятелів монастирів. Кандидатів на такі посади пропонував архієрей, покладаючи на консисторію обов'язок підготувати на духовних осіб детальну характеристику. Якщо єпископ уважав, що особа достойна служити в органах єпархіального правління, то затверджував кандидатуру [3, с. 127, 131].

Аналіз клірових відомостей церков західних повітів Волинської губернії за 1834–1837 рр. засвідчує, що лише один парафіяльний священник – Андрій Ясевич із Воскресенського храму с. Куснища Володимир-Волинського повіту – тривалий час перебував на службі у Волинській духовній консисторії. У 1819 р. його прийняли до консисторії писарем, через рік перевели на посаду підканцеляриста, а в 1821 р. призначили канцеляристом [4, арк. 47 зв.]. Отже, у першій третині XIX ст. служіння волинських парафіяльних єреїв у духовній консисторії було рідкісним явищем.

Більше священників працювало в духовних правліннях – окружних органах, що підпорядковувалися консисторії [14, с. 274]. Духовні правління мали повідомляти парафіяльний клір про розпорядження Святейшого Синоду та єпархіального керівництва й контролювати їх виконання, урегулювати конфлікти серед духовних осіб, перевіряти метричні книги, духовно-сповідальні відомості, церковну фінансову документацію та подавати звіт про результати перевірки до консисторії [10, с. 34]. Члени духовних правлінь не отримували платні, а були на утриманні місцевого парафіяльного духівництва [14, с. 274]. В 1837 р. на парафіях Луцького повіту було сім священників, котрі у своїх послужних списках указали, що задіяні в роботі Луцького духовного правління [17]. У клірових відомостях церков Володимир-Волинського повіту за 1834 р. знаходимо лише одну згадку про службу в духовному правлінні: настоятель храму Різдва Богородиці с. Мельники Павло Климович зазначив, що з 1804 р. виконує обов'язки члена Володимир-Волинського духовного правління [5, арк. 12 зв.].

Духовні правління у Волинсько-Житомирській єпархії почали ліквідувати в 40–60-х рр. XIX ст., відколи парафіяльне духовенство стало безпосередньо підпорядковуватися консисторії через благочиння (благочинні округи) – церковно-адміністративні одиниці, що об'єднували більше десятка парафій, очолюваних благочинними священниками [13].

Благочинні згадуються в російських церковних документах ще в XVII ст., але тільки через століття офіційно цим терміном почали називати «закажчиків», котрі займалися збором податків із духовенства [14, с. 275]. У XIX ст. благочинних призначали архієреї з досвідчених, чесних і відданих

пастирському служінню настоятелів храмів. Вони повинні були кожного року відвідувати парафії у своїх округах (могли включати 15–30 церков) [11, с. 121], щоб контролювати, аби всі єреї й причетники мали «достойну духовного сану поведінку», та слідкувати за належним веденням церковної документації [1, с. 164]. У клірових відомостях храмів Володимир-Волинського повіту за 1834 р. аж вісімнадцять священнослужителів зазначили, що перебували на посаді благочинних; у парафіях Луцького повіту в 1837 р. таких було дванадцять. Виконання обов'язків благочинного тривало пересічно п'ять років [4; 5].

Важливу роль в єпархіальному управлінні відігравали також духівники. Їх обирали в кожному благочинному окрузі з авторитетних парафіяльних священників, а єпископ благословив на виконання важливого доручення: сповіді священнослужителів усього округу. Інформацію про сповідь вони заносили в особливі сповідальні книги, які кожного року не пізніше січня передавали до консисторії. Причетники мали право сповідатися в парафіяльних священників, але письмовий звіт про таку сповідь передавався духівникам [1, с. 172–173].

У клірових відомостях храмів Луцького повіту за 1837 р. чотири священники записали, що були духівниками, серед них – Герасим Зінькевич із Покровської церкви с. Ботин, Іван Ненадкевич із церкви Різдва Богородиці с. Комарів [5, арк. 77 зв., 228 зв.]. У Ковельському повіті в 1825–1837 рр. духівником був священник Преображенського храму містечка Вижва Афанасій Срашкевич [6, арк. 57 зв.].

Отже, бачимо, що в органах єпархіального управління служила невелика кількість волинських парафіяльних єреїв. Найбільше священників виконували обов'язки благочинних.

Настоятелі волинських храмів не тільки брали участь у роботі єпархіального адміністративно-управлінського апарату, а й також виконували важливі доручення єпархіального керівництва. Так, велику відповідальність архієреї покладали на священників-депутатів від духівництва, котрих призначали для постійної присутності в повітових судах при розгляді справ, що стосувалися кліру. Найчастіше це були справи, пов'язані з розмежуванням церковних земель, «вчинками проти сану», скаргами духовних і світських осіб на служителів храмів [1, с. 175]. До 1864 р. єреї-депутати також брали участь у розгляді кримінальних злочинів, коли підсудними були представники духівництва [14, с. 286].

Як правило, призначалося по два депутати з кожних 10–15 парафій для того, щоб один із них при потребі міг замінити іншого під час судового процесу. Коли їм прислали повідомлення прибути на суд, вони, залишивши парафіяльні справи, відразу повинні були відправлятися в повітове місто. Священники-депутати не могли виконувати інші доручення єпархіального керівництва, щоб мати достатньо часу для участі в розгляді судових справ.

У клірових відомостях за 1834 р. чотири священники Володимир-Волинського повіту зазначили, що перебували на посадах «відомчих депутатів», а Федір Гуцевич із Михайлівського храму містечка Свинюхи вказав, що, як депутат, у суді відстоював справедливе розмежування церковних земель. П'ять настоятелів святинь Луцького повіту відзначили в клірових відомостях за 1837 р., що, будучи депутатами, також розглядали справи, пов'язані з церковним нерухомим майном [4; 5].

Парафіяльні єреї служили також у Волинському єпархіальному попечительстві для бідних духовних осіб, створеному 1823 р. при духовній консисторії [12, с. 1172]. За законодавством, постійними членами попечительства мали бути до шести священників (вимагалось, щоб один із них служив у духовній консисторії, решту обирали архієреї із представників парафіяльного кліру) [1, с. 178]. Поточну документацію вели секретар і два писарі. На місцях доручення попечительства виконували один–три відповідальні священники, обрані в кожному повіті. Попечителі вели книги, до яких вписували суми добровільних пожертв для бідних осіб духовного стану, контролювали збір коштів до церковних скриньок (парафіяни жертвували на утримання храмів у належному стані, а з 1823 р. ці кошти передавалися єпархіальному попечительству) [2, с. 57], складали списки осіб, котрим була потрібна допомога, доставляли їм виділені попечительством гроші [12, с. 1173].

Опрацювання джерел дало змогу встановити членство у Волинському єпархіальному попечительстві для бідних духовних осіб священника Успенського храму с. Старий Загорів Володимир-Волинського повіту Василя Садовського в 1821–1834 рр. та єрея Преображенської церкви с. Четвертня Луцького повіту Гаврила Боруцького (його призначили на посаду 1837 р.) [4, арк. 198 зв.; 5, арк. 257 зв.]. У першій третині XIX ст. у Ковельському повіті доручення опікунства виконували три священнослужителі [6].

Деякі волинські парафіяльні священники отримували від єпархіального керівництва тимчасові обов'язки. Наприклад, настоятель Георгіївського храму містечка Торчин Луцького повіту в 1837 р. призначений секретарем комітету «з будівництва Білостоцького монастиря» (ішлося про переобладнання монастирських корпусів для потреб Православної церкви) [5, арк. 67 зв.]; священник Покровської святині с. Брани Володимир-Волинського повіту з 1845 р. головував у тимчасовому комітеті з перебудови римо-католицького костелу на православний храм у містечку Дружкопіль Володимир-Волинського повіту [7, арк. 45 зв.].

Аналіз клірових відомостей дав можливість з'ясувати виконання волинськими священниками інших церковних доручень. Так, протоєрей Володимир-Волинського Успенського собору Севастьян Коссович у 1813–1816 рр. надавав духовні треби хворим у Володимир-Волинському військовому госпіталі, не отримував за свою працю ніякої оплати. У 1818 р. його призначили депутатом від духовного відомства «у вирішенні розмежування церковних ґрунтів», а через три роки – членом духовного правління. Із 1823 р. до 1826 р. С. Коссович був полковим священником при штабі Житомирського піхотного полку, після чого став членом Волинського єпархіального попечительства, а з 1857 р. – благочинним [11]. Протоєрей Ковельського Воскресенського храму Роткевич (ім'я в джерелі не вказане) в 1842–1847 рр. був членом Ковельського духовного правління, виконуючи одночасно обов'язки цензора проповідей (представника духовенства, який повинен був «доносити» консисторії на священників, котрі не належним чином виголошували проповіді й катехізичні повчання про захист і поширення православної віри чи безвідповідально ставилися до такої роботи) [3, с. 223] у Ковельському повіті. У 1850 р. він став депутатом від духівництва в Ковельському повітовому суді. Пізніше Роткевича призначили членом Волинського єпархіального попечительства й членом комітету з будівництва соборної церкви в Ковелі, а в 1850 р. – благочинним. У 1851 р. ковельському протоєрею оголосило подяку Російське географічне імператорське товариство за детальний опис сонячного затемнення, що відбулося 16 липня 1851 р. [8, арк. 3 зв.].

Висновки й перспективи подальших досліджень. На основі мікростатистичного аналізу даних клірових відомостей про службу волинських православних священників в органах єпархіального управління встановлено, що в першій половині XIX ст. невелику кількість єреїв задіяно в роботі єпархіального адміністративно-управлінського апарату. Деякі настоятелі храмів, виконуючи доручення єпархіального керівництва, були депутатами в повітових судах, вирішуючи справи, що стосувалися представників духовного відомства; служили у Волинському єпархіальному опікунстві для бідних духовного відомства. Лише протоєреї міських соборних святинь брали активну участь у роботі єпархіального управлінського апарату.

Джерела та література

1. Барсов Т. Сборник действующих и руководственных церковных и церковно-гражданских постановлений по ведомству православного исповедания / Т. Барсов. – СПб. : Синодальная тип., 1885. – Т. I. – 750 с.
2. Беглов А. Л. Православный приход Российской империи как объект фискальной политики светских и церковных властей в конце XIX – начале XX века. / А. Л. Беглов // Вестник Православного Свято-Тихоновского гуманитарного университета. – Серия II : История. История Русской Православной церкви. – М., 2014. – Вып. 2 (57). – С. 56–81.
3. Высочайше утвержденный Устав Духовный Консисторий. 1841. Марта 27 // Полное собрание законов Российской империи. – Собрание второе. – СПб. : Тип. 2. отд. Собственной Е. И. В. канцелярии, 1842. – Т. XVI. – № 14 409. – С. 221–263.
4. Державний архів Волинської області (далі – Держархів Волинської області), ф. 35, оп. 5, спр. 28.
5. Держархів Волинської області, ф. 35, оп. 5, спр. 280.
6. Держархів Волинської області, ф. 35, оп. 5, спр. 124.
7. Держархів Волинської області, ф. 35, оп. 5, спр. 48.
8. Держархів Волинської області, ф. 35, оп. 5, спр. 171.
9. Дудар В. Громадсько-політична діяльність духовенства Почаївської Успенської Лаври в XIX ст. / В. Дудар // Наукові записки з української історії. – Тернопіль, 2007. – Вип. 19. – С. 129–133.

10. Евдокимова А. Н. Духовная консистория, правление и благочинные священники в структуре управления Русской православной церкви на территории Чувашского края в XIX веке / А. Н. Евдокимова // Вестник Чувашского университета. Исторические науки и археология. – Чебоксары, 2015. – № 2. – С. 31–38.
11. Курилкин И. Б. Структура епархиальных органов делопроизводства во второй половине XIX–начале XX века (на примере Оренбургской епархии) / И. Б. Курилкин // Вестник Челябинского государственного университета. История. – Челябинск, 2009. – № 41 (179). – Вып. 38. – С. 119–122.
12. О призрении бедных духовного звания. Высочайше утвержденное положения. 1823. Августа 12 // Полное собрание законов Российской империи. – Собрание первое. – СПб. : Тип. 2 отд. Собственной Е. И. В. канцелярии, 1830. – Т. XXXVIII. – № 29 583. – С. 1169–1176.
13. Православні інституції та духовенство як суб'єкти формування церковнопарафіяльного діловодства Волинської єпархії наприкінці XVIII–на початку XX століть [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://librar.org.ua/sections_load.php?s=religion&id=154&start=4.
14. Смолич И. К. История Русской Церкви 1700–1917 / И. К. Смолич – М. : Изд-во Спасо-Преображенского Валаамского монастыря, 1996. – Часть первая. – Книга восьмая. – 800 с.
15. Шугальова І. Устрій українських православних єпархій: традиційні засади і напрям еволюції (кінець XVIII – середина XIX ст.) / І. Шугальова // Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету. – Запоріжжя, 2004. – Вип. XVIII. – С. 24–39.

Боярчук Андрей. Служба волинских православных священников в органах епархиального управления и выполнение ими архиерейских поручений (первая половина XIX в.). В статье на основе микростатистического анализа клировых ведомостей показана вовлеченность волинских иереев в работу епархиального управленческого аппарата и выполнение ими архиерейских поручений в первой половине XIX в. Характеризуется устройство органов управления Православной церкви на Волыни в указанный период. Установлено, что в первой половине XIX в. небольшое количество волинских священников было задействовано в работе епархиальных органов церковной власти. Лишь некоторые настоятели храмов как депутаты от духовенства принимали участие в работе уездных судах, когда там рассматривались дела, касающиеся представителей духовного ведомства, а также служили в Волынском епархиальном попечительстве для бедных духовных лиц. Только протоиереи городских соборных храмов принимали активное участие в работе епархиального управленческого аппарата.

Ключевые слова: Волынская епархия, клировые ведомости, духовная консистория, духовное правление, благочиние.

Boyarchuk Andrei. Service Volyn Orthodox Priests in Diocesan Administration and Execution of Orders Priests Episcopal Bodies (First Half of the XIX Century). On the basis of analysis mikrostatistic Klirovye informative statements shows the involvement of Volyn Diocesan priests in the work of the administrative apparatus and the performance of episcopal orders in the first half of the XIX century. It is characterized by a device of the Orthodox Church administration in the Volyn region in a certain period. It was found that in the first half of the XIX century, a small amount of Volyn priests were involved in the work of the diocesan agencies ecclesiastical authority. Some priests, performing order of the diocesan leadership, were deputies in the county courts when deciding cases involving representatives of the spiritual department, served in the Volyn Diocesan custody for the poor clerics. Only archpriests urban cathedral shrines have been actively involved in the work of the diocesan administrative apparatus.

Key words: Volyn Diocese, klirovye statements, spiritual consistory, spiritual board, deanery.

Стаття надійшла до редколегії
05.09.2016 р.

УДК 94:351. 74 (470+571) (092)

Олександр Терещенко

І. Нечуй-Левицький та Емський указ

У статті здійснено спробу висвітлити вплив Емського указу на національно-культурну діяльність І. Нечуй-Левицького, проаналізовано його ставлення до цензури в Російській імперії.

Ключові слова: Емський указ, Київська громада (Громада), , культурологічні трактати, русифікація, цензура.

© Терещенко О., 2016